

2. Οι Σοφιστές και ο Σωκράτης

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Σε τι διαφέρει ο Σωκράτης από τους σοφιστές στο πρόβλημα της δυνατότητας γνώσης της πραγματικότητας;
2. Να εξηγήσετε με δικά σας λόγια τη φράση του Πρωταγόρα «*όλων των πραγμάτων μέτρο είναι ο άνθρωπος*»¹.
3. «*Οι σοφιστές*» ήταν σε θέση να παρουσιάζουν το μείζονα λόγο σαν ελάσσονα και, αντιστρόφως, τον ελάσσονα λόγο μείζονα...» (σχολικό βιβλίο, σ. 20): Να εξηγηθεί η φράση².
4. Να αναφέρετε και να εξηγήσετε με συντομία τα στάδια που ακολουθούσε ο Σωκράτης κατά την εξέταση κάποιου ζητήματος.
5. Με ποιο τρόπο πείστηκε ο Σωκράτης για την αλήθεια του Δελφικού χρησμού πως ήταν ο σοφότερος όλων;

¹ «*Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἐστίν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν*» δηλαδή: Για όλα τα πράγματα μέτρο (κριτήριο) είναι ο άνθρωπος για όσα υπάρχουν, ότι υπάρχουν και για όσα δεν υπάρχουν, ότι δεν υπάρχουν. «Η περίφημη φράση, με την οποία ο Πρωταγόρας διακηρύχνει ότι μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος, απαντά στην αρχή ενός συγγράμματος, το οποίο σύμφωνα με τον Πλάτωνα έφερε τον τίτλο *Αλήθεια* και σύμφωνα με τον Σέξτο Εμπειρικό τον τίτλο *Καταβάλλοντες* (ενν. λόγοι)» (*Η αρχαία σοφιστική, Τα σωζόμενα αποσπάσματα, επιμέλεια κειμένων - μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1991, σ. 98*). Βλ. και τις σημ. 4 και 5.

² Η φράση του Πρωταγόρα «...τὸν ἤττω ...λόγον κρείττω ποιεῖν» («να κάνεις το πιο αδύνατο επιχείρημα το πιο δυνατό» που διασώζει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική*, B24.1402a23) μπορεί αρχικά να σήμαινε την αριότερη τεκμηρίωση μιας θέσεως. Στη συνέχεια όμως αυτή η φράση κατέληξε να σημαίνει την «*επινόηση απατηλών επιχειρημάτων προς υποστήριξη μιας ηθικά αδύναμης υπόθεσης*» (*Η αρχαία σοφιστική, ό.π., σ. 107*). Πρβλ. και την ακόλουθη άποψη του Αριστοτέλη: «...σωστά δισανασχετούσαν οι άνθρωποι με αυτό που υποσχόταν ο Πρωταγόρας γιατί πρόκειται για κάτι ψευδές και όχι γνήσιο, κάτι φαινομενικά πιθανοφανές, που δεν το συναντάμε σε καμιά αυθεντική τέχνη, παρά στη ρητορική και την εριστική» (*Αριστοτέλης, Ρητορική, B24. 1402a 23*).

6. Να ερμηνεύσετε την περίφημη Σωκρατική ρήση «*ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*»³.
7. Γιατί ο Σωκράτης προσποιόταν ότι αγνοούσε κάποιο ζήτημα, ακόμη κι αν ήξερε κάτι σχετικά με αυτό;

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ποιες συνέπειες νομίζετε πως θα είχε η εφαρμογή της θέσης του Πρωταγόρα («*ὅλων των πραγμάτων μέτρο είναι ο άνθρωπος*») στην πράξη⁴; (συνθετική-δημιουργική εργασία)
2. *Παραπλήσιο με όσα έχουμε πει είναι και αυτό που είπε ο Πρωταγόρας γιατί κι εκείνος υποστήριξε ότι για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος και με αυτό δεν εννοούσε τίποτε άλλο παρά ότι οι ατομικές εντυπώσεις του καθενός είναι χωρίς αμφιβολία αληθινές. Αν όμως έτσι έχουν τα πράγματα, θα συμβαίνει ένα και το αυτό πράγμα να έχει και συνάμα να μην έχει υπόσταση, να είναι κακό και συνάμα να είναι καλό επίσης, να είναι έγκυρες και οι άλλες αντιθετικές αποφάνσεις,*

---

³ Μπορείτε να αξιοποιήσετε και το χωρίο που παρατίθεται στην ερώτηση A2.4 από την απολογία του Σωκράτη (όπως μας την παρέδωσε ο Πλάτων).

⁴ Οι μαθητές προκειμένου να απαντήσουν σε αυτό το ερώτημα θα μπορούσαν να φαντασθούν χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής του διανοήματος του Πρωταγόρα στην πράξη, όπως: Ας υποθέσουμε ότι κάποιος ληστεύει μια Τράπεζα και συλλαμβάνεται. Όταν ο δράστης περνάει από δίκη, παραδέχεται ότι λήστεψε την Τράπεζα, αλλά υποστηρίζει, προβάλλοντας κάποια επιχειρήματα, ότι ορθώς προέβη σε αυτή την ενέργεια. Ο δικαστής έχει αντίθετη γνώμη, αλλά επειδή είναι οπαδός της θεωρίας του Πρωταγόρα, δεν μπορεί να τον καταδικάσει, γιατί πιστεύει πως η γνώμη του είναι εξίσου αληθής με αυτή του δράστη.

Πρβλ. ωστόσο και τα ακόλουθα: «Αυτό το αξίωμα επιδέχεται μια συμπληρωματική αλλά και πιο προωθημένη ερμηνεία: Μπορεί να αντιμετωπιστεί ως επιβεβαίωση της εμπιστοσύνης στο κάθε άτομο χωριστά και, σε τελευταία ανάλυση, στις συλλογικές αποφάσεις, στις οποίες διοχετεύει τη βούλησή του το σώμα των ελεύθερων πολιτών. Δικαιολογημένα επομένως, σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, η παραπάνω διατύπωση θεωρείται φράση-κλειδί, που ανακηρύσσει τον άνθρωπο αυτοσκοπό, σηματοδοτώντας

επειδή συχνά ένα ορισμένο πράγμα φαίνεται σε άλλους ότι είναι καλό, σε άλλους όμως το αντίθετο - και το μέτρο είναι ό,τι φαίνεται στον καθένα.

Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά* Κ6. 1062b12,
μετάφραση Ν. Σκουτερόπουλου, ό.π.

Αυτό το κείμενο είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα κριτικής προς την βασική θέση του Πρωταγόρα πως «*όλων των πραγμάτων μέτρο είναι ο άνθρωπος*»: Να το συζητήσετε στην τάξη. Συμφωνείτε με την κριτική του Αριστοτέλη⁵;

3. «Στο βιβλίο του με τίτλο *Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως [ο Γοργίας]* διατυπώνει τρεις, κατά σειρά, βασικές θέσεις: Πρώτον, ότι τίποτα δεν υπάρχει δεύτερον, ότι και αν υπάρχει, είναι αδύνατο στον άνθρωπο να το συλλάβει με τη νόηση τρίτον, ότι και αν το συλλάβει με τη νόηση, είναι αδύνατο να το εκφράσει και να το εξηγήσει στον διπλανό του»⁶.

Σέξτος Εμπειρικός, *Προς μαθηματικούς* VII 65

Να δημιουργήσετε τρεις ομάδες μαθητών. Η κάθε ομάδα να προσπαθήσει να σκεφτεί και να γράψει επιχειρήματα υπέρ κάθε μιας από τις παραπάνω τρεις βασικές θέσεις του Γοργία. Στη συνέχεια η κάθε ομάδα να παρουσιάσει τα επιχειρήματά της στην τάξη.

έτσι την κορύφωση του ελληνικού ανθρωπισμού» (Κ. Σ. Κατσίμανης - Στ. Βιρβιδάκης, *Προβλήματα Φιλοσοφίας*, Γ' Ενιαίου Λυκείου (επιλογή), Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1999, σ. 74).

⁵ Πρβλ. τη σημ. 4, αυτ., καθώς και τα ακόλουθα: «Στο κεφάλαιο (Γ4) της *Μεταφυσικής* του ο Αριστοτέλης προσπαθεί να θεμελιώσει την αρχή της αντίφασης επισημαίνοντας τις λογικές δυσκολίες που συνεπάγεται η άρνησή της. Μία από αυτές συνδέεται με το βασικό δόγμα του Πρωταγόρα: Αν αληθινό για τον [καθένα] είναι ό,τι φαίνεται σ' αυτόν ως αληθινό, κάθε αντίφαση είναι αβάσιμη - γιατί οτιδήποτε νομίζει και οτιδήποτε λέει ο οποιοσδήποτε θα είναι αληθινό. Το λογικό επακόλουθο που συνάγει ο Αριστοτέλης είναι *ὅτι ἅπαντα ἔσται ἕν*» (*Η αρχαία σοφιστική*, ό.π., σ. 74).

Να ληφθεί όμως υπόψη και η θετική διάσταση που δίνεται σε αυτή τη θέση του Πρωταγόρα στη σημ. 4 (αυτ.).

⁶ «Ἐν γὰρ τῷ ἐπιγραφομένῳ *Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περί φύσεως* τρία κατὰ τὸ ἔξης κεφάλαια κατασκευάζει, ἕν μὲν καὶ πρῶτον ὅτι οὐδὲν ἔστιν, δεύτερον ὅτι εἰ καὶ ἔστιν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ, τρίτον ὅτι εἰ καὶ καταληπτὸν, ἀλλὰ τοῖ γε ἀνέξοιστον καὶ ἀνεργήεντον τῷ πέλας».

4. Ο Σωκράτης, προσπαθώντας να ερμηνεύσει το Δελφικό χρησμό που έλεγε πως είναι ο σοφότερος όλων, εξέτασε τους πολιτικούς, τους ποιητές και τους τεχνίτες και διαπίστωσε πως -παρά τους ισχυρισμούς τους- δεν ήταν σοφοί. Έτσι κατέληξε στο ακόλουθο συμπέρασμα:

«Οι περισσότεροι που βρέθηκαν μπροστά μου κάθε φορά, νομίζουν πως είμαι σοφός σ' εκείνα που βγάζω ανήξερους τους άλλους κι η αλήθεια όμως είναι πως, όπως φαίνεται, ο θεός μονάχα είναι σοφός, κι αυτό είπε και στο χρησμό, πως η ανθρώπινη σοφία πολύ λίγο αξίζει και ίσως ίσως και τίποτε. Και φαίνεται πως αυτό δεν το είπε για το Σωκράτη εμένα, αλλά πήρε τ' όνομά μου στο στόμα του, σαν να 'θελε να πει, πως: «Εκείνος, ω άνθρωποι, είναι ο σοφότερος από όλους σας, όποιος, σαν τον Σωκράτη, έχει καταλάβει πως αληθινά η σοφία του δεν αξίζει τίποτε». Αυτά λοιπόν κι εγώ ακόμη και τώρα τριγυρνάω και ζητώ κι εξετάζω, σύμφωνα με το θέλημα του θεού, σε δικούς μας και ξένους, όποιους νομίζω απ' αυτούς πως είναι σοφοί κι όταν καταλάβω πως δεν είναι, κάνοντας το θέλημα του θεού, του αποδείχνω καθενός πως σοφός δεν είναι».

Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους, 23a3-b7, μετάφραση Π. Νιρβάνα

Οι παρατηρήσεις που κάνει ο Σωκράτης θα μπορούσαν να ισχύουν και στην εποχή μας;

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Οι «σοφιστές», η «αρετή» και ο σκεπτικισμός.**

Η αντίδραση και η στροφή προς τον ανθρωποκεντρισμό συνδυάζεται με την άνοδο μιας νέας τάξης, των Σοφιστών. Συχνά τονίζεται ότι οι Σοφιστές δεν αποτελούσαν χωριστή φιλοσοφική σχολή, αλλά μάλλον επαγγελματική τάξη. Ήταν περιφερόμενοι δάσκαλοι που κέρδιζαν το ψωμί τους χάρη στην πείνα για καθοδήγηση σε πρακτικά θέματα, πείνα που παρουσιάστηκε εκείνη την εποχή από τις αιτίες που ανέφερα: τις αυξανόμενες ευκαιρίες να πάρει κάποιος μέρος στην πολιτική δράση, την αναπτυσσόμενη δυσαρέσκεια προς τους φυσικούς

φιλοσόφους και (θα μπορούσε να προσθέσει κανείς) έναν αυξανόμενο σκεπτικισμό απέναντι στο κύρος της παραδοσιακής θρησκευτικής διδασκαλίας με τις ωμά ανθρωπομορφικές παραστάσεις των θεών. Η λέξη «σοφιστής» (= πρακτικός δάσκαλος της σοφίας) δεν είχε ως τότε καθόλου προσβλητική σημασία. Ήταν πράγματι η λέξη που χρησιμοποιούσαν για τους επτά σοφούς της παράδοσης. Η αντιδημοτικότητα των Σοφιστών του 5ου αι. έδωσε στη λέξη την απόχρωση που έχει έκτοτε.

Αν και δεν μπορεί κανείς να θεωρήσει τους Σοφιστές χωριστή φιλοσοφική σχολή, είχαν κάποια συγκεκριμένα κοινά σημεία. Ένα ήταν η ουσιαστικά πρακτική φύση της διδασκαλίας τους ως τέτοια παρουσίαζαν την εναποτύπωση στο νου των νέων της «αρετής». Συζητήσαμε κιόλας για το νόημα αυτής της λέξης, που η πρακτική της σημασία φαίνεται καθαρά στην ιστορία του Σοφιστή Ιππία που, για να διαφημίσει κατά κάποιο τρόπο ζωντανό τις δυνατότητές του, παρουσιάστηκε στους Ολυμπιακούς αγώνες να φορεί μόνο ό,τι είχε ο ίδιος κατασκευάσει, μέχρι και το δαχτυλίδι του.

Κατά δεύτερο λόγο, οι Σοφιστές συμερίζονταν κάτι που μπορεί επιτυχέστερα να ονομαστεί φιλοσοφική στάση, συγκεκριμένα έναν κοινό σκεπτικισμό, μια έλλειψη εμπιστοσύνης στη δυνατότητα της απόλυτης γνώσης. Αυτό ήταν φυσική συνέπεια του αδιεξόδου στο οποίο, ως φαίνεται, είχε φτάσει η φυσική φιλοσοφία. Η γνώση εξαρτάται από δύο πράγματα: την κατοχή ικανοτήτων, που μπορούν να μας φέρουν σε επαφή με την πραγματικότητα, και την ύπαρξη μιας σταθερής πραγματικότητας που θέλουμε να γνωρίσουμε. Ως όργανα της γνώσης οι αισθήσεις είχαν αντιμετωπίσει τώρα πια αυστηρή μεταχείριση, και τίποτε άλλο δεν είχε ως τώρα μπει στη θέση τους. Και η πίστη στην ενότητα και τη σταθερότητα του Σύμπαντος είχε υπονομευτεί, χωρίς ακόμα να έχει αναδυθεί η άποψη ότι μπορεί να υφίσταται μια μόνιμη και προσιτή στη γνώση πραγματικότητα έξω και πέρα από το φυσικό κόσμο.

W. C. Guthrie, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι, Από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, εκδ. Παπαδήμα, 1984, σσ. 69-70

2.

- **Ο Σωκράτης υποστηρίζει πως στόχος του φιλοσοφείν είναι η αυτογνωσία.**

Δεν μπορώ ακόμα, καθώς λέει το Δελφικό ρητό, να γνωρίσω τον εαυτό μου. Μου φαίνεται λοιπόν πως είναι γελοίο, ενόσω δεν ξέρω ακόμα τούτο, να νοιάζομαι για τα ξένα πράγματα⁷. Γι' αυτό λοιπόν τ' αφήνω αυτά όπως είναι και (...) νοιάζομαι (...) για τον εαυτό μου, να δω μήπως είμαι κανένα θηρίο πιο μπερδεμένο και πιο φουσκωμένο από τον Τυφώνα ή κανένα πιο ήμερο και πιο απλό ζώο, που του έχει τάξει η φύση να έχει μερτικό από κάποιο θεϊκό και απλό κλήρο.

Πλάτωνος Φαίδρος, 229e5-230a6, μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, ό.π.

3.

- **Ο Σωκράτης λειτουργούσε αφυπνιστικά για τους συνανθρώπους του. Παρομοιάζει τον εαυτό του με μια αλογόμυγα που τσιμπάει ένα δυνατό αλλά ράθυμο άλογο που είναι η Αθηναϊκή δημοκρατία του καιρού του.**

Αν με θανατώσετε δε θα βρείτε εύκολα άλλον σαν κι εμένα, κολλημένον από το θεό στην πόλη, αν και είναι αστείο να το πούμε έτσι, σα σε μεγάλο και δυνατό άλογο, μα νωθρό απ' το πάχος του, που για να ξυπνήσει έχει ανάγκη από μιαν αλογόμυγα. Σαν τέτοια μου φαίνεται πως με κόλλησε κι εμένα ο θεός στην πολιτεία, να σας ξυπνώ και να σας πείθω και να σας πειράζω καθέναν από σας, κι έτσι δεν παύω όλη την ημέρα να σας κολλάω εδώ κι εκεί.

Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους, 30e-31a, μετάφραση Π. Νιρβάνα

4.

- **Ο Σωκράτης αρνείται να γίνει συνένοχος των τριάκοντα τυράννων, έστω κι αν η άρνησή του αυτή έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του.**

Και για τ' άλλα και για τον αγαπημένο μου φίλο, τον πρεσβύτερο Σωκράτη, που εγώ δε θα ντρεπόμουν να πω, πως ήταν ο πιο δίκαιος του καιρού εκείνου, τον έστειλαν μαζί με άλλους να πάει για κάποιον πολίτη, με την εντολή να τους τον φέρουν δια της βίας για να τον θανατώσουν. Και τούτο το έκαναν για να τον αναγκάσουν να

---

⁷ Αναφέρεται στη γνώση των πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου.

μετάσχει κι αυτός σε όσα έπρατταν αυτοί, είτε θέλει είτε όχι. Αυτός όμως δεν τους άκουσε και πρόκρινε να βάλει σε κίνδυνο τη ζωή του παρά να γίνει κοινωνός στα ανόσια έργα τους. (...)

Πλάτωνος, Ζ' Επιστολή, 324d8-325a3, μετάφραση Ι. Ν. Γρυπάρη

5.

- **Η ιδιοτυπία της φιλοσοφίας του Σωκράτη.**

Ο Σωκράτης είναι ένας ολωσδιόλου πρωτότυπος δάσκαλος. Δεν έχει καταρτισμένη διδαχή, όπως οι άλλοι. Δεν διδάσκει τίποτε άλλο παρά το πώς κανείς μαθαίνει από τον ίδιο τον εαυτό του. Ανοίγει και θεμελιώνει το δρόμο της ψυχής, γιατί εκεί μέσα θα βρει κανείς ό,τι ζητάει. Με το Σωκράτη το πνεύμα αναδιπλώνεται πραγματικά προς τα μέσα.

Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, σ. 50